

Çizgiler Üzerinden Notalar Savaşı: 1946 Sovyetler Birliği Muhıtrası

Şakire ÇİMENLİ

Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bölüm Başkanlığı, Çanakkale

E-Mail: sakirecimenli@comu.edu.tr

ORCID-ID: 0000-0001-7993-7995

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.09.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 25.03.2024

ÖZ

ÇİMENLİ, Şakire, **Çizgiler Üzerinden Notalar Savaşı: 1946 Sovyetler Birliği Muhıtrası**, CTAD, Yıl 20, Sayı 40 (Bahar 2024), s. 393-427.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında bağımsızlık, milliyetçilik, özgürlük, vatan gibi ulusal kavramların manevi bir işlev gördüğü yadsınamaz bir gerçektir. Türk halkının gerek var olma savaşında gerekse de akabinde benimsediğı demokratik sistemde hayati fonksiyona sahip olan bu millî değerlerin başlıca gayesi kurulan yeni devleti korumak ve kollamak üzerine bina edilmiştir. Misak-ı Millî sınırlarında filizlenip büyüyen yeni devletin yaşaması bu bilincin her daim taze, canlı, uyanık ve diri tutulmasına bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin hayat sigortalarından biri olan bu millî şuur, vatan topraklarını savunma ve muhafaza etme konusundaki en büyük sınavlarından birini, II. Dünya Savaşı sonlarında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki taleplerine karşı vermiştir. Türkiye, SSCB'ye karşı verdiği bu sınavında millî ruhla sarıp sarmalanan ve mizah dünyasının vurucu gücü olan karikatür dünyasından da büyük destek görmüştür. Bilhassa XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ülkelerin savaşlarda ve yahut olağanüstü dönemlerde ruhsal mücadeleyi güçlendirmek için kullanmaya başladığı araçlarından olan karikatür, bu niteliğı ile tarihin görsel veri kaynaklarından biri kimliğine dönüşmüştür. Tarihi bir done olan karikatürün bu misyonu Sovyetlerin Soğuk Savaş

Dönemi'nde Boğazlar üzerindeki istemleri için de söz konusu olmuştur. Bu döneme şahitlik eden çizimler tuvale yansıttıkları renkli, büyü, komik, ilginç, çekici karikatürleri vasıtasıyla mevcut sorunu kritize edip kamuoyunu bu konuda aydınlatıp bilinçlendirmelerinin yanı sıra SSCB'ye taleplerinin kabul edilemez olduğunun da mesajını vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Karikatür, Nota, Boğazlar, SSCB, Ulusal Bilinç.

ABSTRACT

ÇİMENLİ, Şakire, **War of Notes over Lines: 1946 Memorandum of the Soviet Union to Türkiye**, CTAD, Year 20, Issue 40 (Spring 2024), pp. 393-427.

It is an undeniable fact that national concepts such as independence, nationalism, freedom and homeland played a spiritual function in the victory of the War of Independence. The main purpose of these national values, which have a vital function both in the Turkish people's war of existence and in the democratic system they subsequently adopted, is based on protecting and protecting the newly established state. The survival of the new state that sprouts and grows within the borders of the National Pact depends on keeping this consciousness always fresh, alive, alert and alive. This national consciousness, which is one of the life insurance of the Republic of Turkey, faced one of the biggest tests in defending and preserving the homeland, World War II. At the end of World War II, it opposed the Soviet Union's demands on the Straits. In this test against the USSR, Turkey received great support from the world of cartoons, which is surrounded by national spirit and is the striking force of the world of humor. Cartoon, which has been one of the tools that countries started to use to strengthen the spiritual struggle during wars or extraordinary periods, especially since the end of the 19th century, has become one of the visual data sources of history with this quality. This mission of the cartoon, which is a historical data, was in question during the Soviets' demands on the Straits during the Cold War Period. The cartoonists who witnessed this period, through the colorful, magical, funny, interesting and attractive caricatures they reflected on canvas, not only criticized the current problem and enlightened the public on this issue, but also gave the message to the USSR that their demands were unacceptable.

Keywords: Cartoon, Note, Straits, USSR, National Consciousness.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'ndeki değişim istemleri ve Doğu Anadolu'daki toprak

talepleri¹ nedeniyle büyük bir cendereye maruz kalıp son derece gergin bir döneme girmiştir. Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerindeki tadil istemini 9-20 Ekim 1944 tarihleri arasında gerçekleşen II. Moskova Konferansı'nda gündeme getirmiş² ve bu talebini 4-11 Şubat 1945'te yapılan Yalta,³ 17 Temmuz-2 Ağustos 1945'te düzenlenen Potsdam Konferansı'nda da yinelemiştir.⁴ Sovyetlerin geleneksel emellerinin bir yansıması olan bu istekler karşısında Türk kamuoyu teyakkuz durumuna geçmiş ve durumun kabul edilemez olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu uğraşı veren sahalardan biri mizahın çizgi boyutu olan karikatürler üzerinden olmuştur. Rusların bu aykırı istekleriyle ilgili şimdiye değin yapılan çalışmalarda meselenin kelimeler yoluyla birçok kez ortaya konduğu; ancak konunun, çizginin diliyle irdelenmediğine rastlanılmıştır.

Günün ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel olaylarını tenkit edip etkileyici, vurucu, komik, çarpıcı ve düşündürücü bir şekle dönüştürerek tuvale aktaran çizgi,⁵ bu etkileyici ve farklı gücü ile tarihi olayları resmi, ciddi, geleneksel ve sadece metinlerle ortaya konan alışlagelmiş sistematiğini yıkıp tarihi; gülmeye, tebessüme, neşeye, sorgulamaya dayalı yeni bir evreye taşıyabilir. Karikatürün bu büyümlü kimyası bu ihtimali gerçeğe dönüştürme düşüncesini itekleyerek çalışmanın yapılmasının amacını oluşturmuştur. Kelimelerin de çizginin de kaynağı “kalem” iken; tarihi irdellemelerde genel kabul görenin “sözcükler” olduğu anlayışına karşı, gerek kelimeleri gerekse de karikatürleri tarihi bir materyal olarak kabul eden bu araştırma, II. Dünya Savaşı sonuna doğru Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki arzularına karikatürler üzerinden verilen cevapları tematik ve kronolojik dizgiye uygun, göstergebilim temelinde dilsel gösterge ve görsel gösterge metotlarıyla ortaya koyarak bu alanda var olan çalışmalara göstergeler yoluyla katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Araştırmanın esasını oluşturan karikatürlerin simge, sembol vb. gibi göstergelerden meydana gelmesi açık ve örtük anlamlarının bulunması, çalışma da “İletişim amacıyla kullanılan her türlü gösterge dizgesinin yapısını, işleyişini inceleyen bilim

¹ Selim Deringil, *Denge Oyunu (II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 264.

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 304.

³ İsmail Köse, “Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 19, 2015, s. 249.

⁴ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Cilt I ve II., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1987, s. 389.

⁵ Emre Saral, “Avusturya ve Macaristan Mizah Dergilerinde Çanakkale Cephesi Konulu Karikatürler”, *Çelik Kale Çanakkale*, Editör: Şaduman Halıcı-Barış Borlat, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2022, s. 909-910.

dalı”,⁶ “göstergeleri inceleyen bilim dalı”,⁷ “toplumsal yaşamda ele alınan gösterge dizgelerini inceleyen alan”⁸ ve yahut her türlü göstergeyi kendine inceleme konusu yapan⁹ göstergebilimsel yöntemin tercih edilmesinde belirleyici olmuştur. Bu yöntem ekseninde çalışma, düşüncenin esası ve ön şartı olan “dilsel göstergeler”¹⁰ ve hayatın tüm alanlarında üretilen bilinçli ve yahut bilinçsiz gösterge dizgelerini inceleyen “görsel göstergeler”¹¹ olmak üzere iki hat üzerine inşa edilmiştir. Bu hatlardan biri olan ve genel olarak karikatür kültüründe yazılı anlatıların incelenmesinde kelimelerin yansırı; nükte, noktalama işareti, ses, ses efekti bildiren ifadelerin ve durumların çözümlenmesinde kullanılan “dilsel göstergeler” ilk hattı; karikatürün sembol, imge, resim, obje...vs gibi her türlü ifade alanını oluşturan “görsel göstergeler” ise ikinci hattı oluşturmaktadır.

Çalışmada örneklem alanı belirlenirken araştırma amacını ve sorunsalını daha net ortaya çıkarılacağı düşünülen veri setlerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda araştırmacıların ön bilgilerine ve varsayımlarına dayalı gözlemleri doğrultusunda belli bir perspektif çerçevesinde en yüksek bilgi verisi sağlayacağı düşünülen öğelere doğrudan yönelim gösterilmesi esasını benimseyen amaçlı örnekleme tekniğine başvurulmuştur.¹² Öte yandan konuyu bilhassa çizimleriyle tuvallerine

⁶ “Gösterge bilimi”, *TDK Güncel Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 7 Aralık 2023; Halil Çelik- Halil Ekşi “Söylem Analizi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 27, Cilt 27, 2013, s. 107.

⁷ Mehmet Rifat, *Göstergebilimin ABC’si*, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.11; Pierre Guiraud, *Anlambilim*, Çev. Berke Vardar, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975, s. 11.

⁸ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002, 107.

⁹ V. Doğan Günay, *Dil ve İletişim*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2004, 48.

¹⁰ Ferdinand Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çeviren Berke Vardar, Multilingual, İstanbul 2001, 164; Jürjen Trabant, *Elemente der Semiotik*, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1996, s. 19

¹¹ Mehmet Çiçek, “Dilbilimsel İlkeler Görsel Göstergelere Uygulanabilir Mi?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32,2014, s. 41.

¹² Michael Quinn Patton, *Qualitative Research & Evaluation Methods*, Sage Publications, India, 2002, s.45-47; Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 2013, Ankara, s.135; Gülseren Dinvar Pekşen, “2000 Öncesi Türk Sinemasının Kültürel Dışavurumu: Kimliksizlik, Basmakalıplaşma ve Zihniyet Sorunu”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, 2023, s.374.

taşıyarak kamuoyu algısı oluşturmaya çalışan Karagöz,¹³ Akbaba,¹⁴ Cumhuriyet gibi iktidara yakın yayınlar ile daha çok muhalif bir çizgiye sahip olan Mizah¹⁵ dergisi referans olarak alınmıştır. Bu referanslardan temin edilen karikatürler içerisinde bağlama daha iyi hizmet eden, çalışmanın yöntemiyle daha fazla örtüşen

¹³ *Karagöz*: Türk mizah tarihinde siyasi, toplumsal, ekonomik sorunlara halk penceresinden bakan Karagöz, Tanzimat Dönemi Türk karikatürcülerinden olan Ali Fuat Bey tarafından 10 Ağustos 1908 çıkarılmaya başlanmıştır. Olayları halk adına gülmece yoluyla sorgulamayı benimseyen dergi bu politikasını 1968 yılına kadar sürdürmüştür. Bu esnada Karagöz'ün yayın hayatına veda ettiği tarih konusunda araştırmacılar arasında farklılıklar olduğunu belirtmekte fayda vardır. Orhan Koloğlu'nun 1950'ye kadar, Erol Üyepazarcı ile İbrahim İmran Öztahtalı'nın 1955'e kadar yaşadığını belirttiği gazetenin 28 Temmuz 1961 günlü nüshasına Metin And kitabında yer vermiştir. Diğer taraftan bu gazete üzerinde araştırmalar yapan Gözde Sevil Kılıçer ile Ayşe Bedir ise Karagöz'ün, 1968'de basın hayatına son verdiğini belirtmişlerdir. Lakin yapılan araştırmalar neticesinde Milli Kütüphane'de Aralık 1968 yılına kadar olan sayılarına rastlanılmıştır (1956 SC 13 Yer Numarasında bulunan). Orhan Koloğlu, “Karagöz” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C:4, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul,1994, 448;Erol Üyepazarcı, “Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey”, *Müteferrika Dergisi*, 2001,s.18, 19; İbrahim İmran Öztahtalı, “Karagöz Gazetesi ve Karagöz'ün Kabri”, *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi (İjbar)*, Ek:1,2018, s. 45; Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1985,s. 297; Gözde Sevil Kılıçer, *Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara,2005, s.42-45; Fevzi Çakmak, “Aydede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı”, *Büyük Taarruzun 90 Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Uşak 2012*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, Cilt 2, 2014, s.1114-1115.

¹⁴ *Akbaba*: Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon öncülüğünde 1922 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Yayın politikasını iktidarlara göre şekillendiren dergi, Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyat ve mizah tarihinin önde gelen yazar ve çizer kadrosuna ev sahipliği yapmıştır. Pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün çıkan dergi, 1977'e kadar yayın hayatını sürdürmüştür. *BC4,30.10.0.0, 83.550.10 (30.3.1930)*; Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, Cilt III, Adam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 185; *Akbaba*, 20 Mart 1952; Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim Yokuş*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 166-178; Semih Balcıoğlu, *Önce Çizdim Sonra Yazdım*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3 Baskı, İstanbul, 2001,75; Levent Cantek, *Şebre Göçen Eşek*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 64.

¹⁵ *Mizah*: Ramiz Gökçe tarafından 12 Temmuz 1946 yılından itibaren cuma günleri olmak üzere haftada bir yayın hayatına başlayan Mizah dergisi ilk yıllarında iktidar- muhalefet ilişkilerine temkinli ve mesafeli bir duruş sergilemesinin yanı sıra iktidarı yermekten de geri kalmamıştır. Dergi, 7 Eylül 1951'de yayın hayatına altı ay ara vermiş 14 Mart 1952'de yeniden yayına başlamışsa da altı hafta sonra tamamen kapanmıştır. *Mizah*, 12 Temmuz 1946; *Mizah*,19 Temmuz 1946; *Mizah*,12-19 Temmuz 1946; *Mizah*, 20 Eylül 1946; *Mizah*, 11 Ekim 1946; *Mizah*, 15 Ağustos 1947; *Mizah*, 3 Ekim 1947; *Mizah*, 2 Eylül 1949; *Mizah*, 7 Ekim 1949; *Mizah*, 12 Ocak 1950; *Mizah*,11 Nisan 1947; *Mizah*, 18 Nisan 1947; *Mizah*,16 Mayıs 1947; Yasin Kayış, “Muhalefet Saflarından İktidar Saflarına Ramiz Gökçe'nin Mizah Dergisi”, *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Bildiriler Kitabı, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi*, 2010, s. 566.

karikatürler model olarak ele alınıp çözümlenmiş, diğer karikatürlere ise ekler bölümünde yer verilmiştir.

Tarihsel Arka Plan

Avrupa'yı petrol ve doğalgaz gibi hammadde kaynaklarıyla; Musevilik, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi üç ilahi dine ait mabetlerle; Fırat, Dicle, Nil gibi zengin su pınarlarıyla buluşturan Boğazlar bu nitelikleriyle Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprü, Karadeniz ile Akdeniz arasında bir kapı işlevine sahiptir.¹⁶ Gerek Dünya ticareti gerekse de Orta Doğu ticareti için her daim cazibe merkezi, önemli ve gündemde bir konu olan Boğazlar bu vasıfları nedeniyle tarih boyunca; Pers, Atina, Isparta, Roma, Bizans, Arap, Slav, Avar, Venedik, Osmanlı ve Rusya gibi devletlerin ele geçirmek için mücadele ettikleri bir bölge olmuştur.¹⁷ Bu devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi ve stratejik bakımdan önem arz eden Boğazları ele geçirme politikası Kuruluş Dönemi'nde başlayıp İstanbul'un fethedildiği Yükselme Dönemi'nde tamamlanmıştır.¹⁸

1453 yılında Boğazların egemenliğini eline alan Osmanlı Devleti, Boğazları ecnebi devletlerin savaş ve ticaret gemilerine kapalı tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin takip ettiği bu politika 1535'ten itibaren yabancı devletlere tanınan kapitülasyon anlaşmalarıyla değişmeye başlamıştır. Kapitülasyonlarla verilen imtiyazlar haricinde takip edilen bu kapalılık politikası Gerileme Dönemi'nde Rusya ile imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçebilmesiyle başka bir aşamaya evrilmiştir.¹⁹ Rusya ile başlayan bu değişim 1829'da yapılan Edirne Antlaşması'nda yer alan "Osmanlı Devleti'yle savaş halinde olmayan devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan geçebilecek" olması maddesiyle daha ileri bir raddeye taşınmıştır.²⁰ Bu antlaşmalar haricinde Rusya ile yapılan İstanbul (1798)²¹ ve Hünkâr İskeleyi (1833) anlaşmalarının gizli maddelerinde yer alan Boğazlardan sadece Rus savaş gemilerinin geçebilmesi Rusya'yı Boğazlar üzerinde ayrıcalıklı bir hale getirmişse

¹⁶ Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Yayın. Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 1; Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s. 28-29.

¹⁷ Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 19-31.

¹⁸ *age.*, s. 28-29.

¹⁹ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 139.

²⁰ Özersay, *age.*, s. 46-48.

²¹ Sadık Erdaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü; Doktora Tezi, Ankara, 2000, ss.12-13.

de bu ayrıcalığa Boğazların yasal rejimini düzenleyen ilk çok taraflı antlaşma niteliğine sahip olan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile (1841) son verilmiştir.²² Bu sözleşme ile kabul edilen Boğazların “barış zamanında ticaret gemilerine açık; savaş gemilerine kapalı olma” ilkesi 1856 yılında yapılan Paris, 1871’de imzalan Londra ve 1878 tarihinde onaylanan Berlin Antlaşmalarında da tekrar edilerek I. Dünya Savaşı’na kadar gelmiştir.²³

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf devletleri ile imzaladığı Mondros Mütarekesi hükümlerine göre işgal edilen Boğazlar, bu yıllarda ticaret gemilerine açık olmaya devam etmiştir.²⁴ Mondros Mütarekesi’nden sonra imzalanan Sevr Antlaşması’nda yönetimi uluslararası bir komisyona devredilen ayrı bir bütçesi, bayrağı ve polis gücü olması kararlaştırılan²⁵ Boğazların bu yeni rejimi Sevr Antlaşması’nın geçersiz kınlanmasıyla uygulanamamıştır. Millî Mücadele esnasında imzalan Moskova ve Kars Antlaşmalarına konu olan Boğazlarla ilgili nihai karar Lozan Barış Antlaşması’nda alınmıştır. Bu antlaşmaya göre taraflar, Boğazlardan savaş ve barış zamanlarında harp gemileri ve uçakları ile ticari gemi ve uçaklarına geçiş serbestliği prensibini kabul etmişlerdir. Lakin antlaşmada yer alan; Boğazların her iki yakasının silahsızlandırılması, yönetiminin uluslararası bir komisyona bırakılması, güvenliğinin Cemiyet-i Akvam’a devredilmesi²⁶ gibi maddeleri Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını sınırlandırmıştır.

²² Özhan Kapıcı, “İkinci Osmanlı-Rus Yakınlaşması ve Boğazlar’da Rus Nüfuzunun Oluşumu Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1841)”, *Çarlık Rusya ve Boğazlar, Harp Tarihi Çalıştay Bildirileri- 12* Haziran 2019, Editör: Gültekin Yıldız-Coşkun Ünsal, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2022, ss. 67-87; Gültekin Yıldız, “Boğazların Ruslara Karşı Savunması: Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti’nin Askerî İstihbarat Faaliyetleri ve Harekât Planları (1815-1914)”, *Çarlık Rusya ve Boğazlar, Harp Tarihi Çalıştay Bildirileri-12* Haziran 2019, Editör: Gültekin Yıldız-Coşkun Ünsal, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 39.

²³ Kurat, *age.*, s. 160.

²⁴ Hakan Uzun, “Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin Yankıları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 61, 2017, s. 397.

²⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 147.

²⁶ Kudret Özersay, “Monreux Boğazlar Sözleşmesi”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: I. 2006, s. 371; Özersay, *age.*, s. 52-53.

1922’de İtalya’da Faşizm,²⁷ 1933’te Almanya’da Nazizm gibi ideolojilerin iktidara gelmesi²⁸ ve silahlanma yarışının artması Türkiye’yi tedirgin etmiştir. Bu tedirginliğin yarattığı itekleyici güç Türkiye’nin, Boğazlar konusunu 1933’te Londra Konferansı’nda, 1935’te Balkan Antantı’nda ve yine aynı yıl Milletler Cemiyeti Konseylerinde gündeme getirmesine neden olmuşsa da müsbet bir neticeye ulaşamamıştır.²⁹ Lakin ileri yıllarda Boğazların garantörlüğünü üstlenen Cemiyet-i Akvam’a rağmen Benito Mussolini’nin 1936’da Habeşistan’ı; Adolf Hitler’in ise Ren bölgesini işgal etmesi³⁰ Cemiyetin barışı tesis etmede yetersiz kaldığını göstermiş ve Türkiye’ye, Lozan’da tesis edilen Boğazlar statüsünü değiştirme fırsatı vermiştir. Boğazların yasal rejiminin yeniden ıslahını talep eden Türkiye bu amaç çerçevesinde 11 Nisan 1936 tarihinde Boğazlar Sözleşmesi’ne taraf olan devletlere bir nota göndermiştir.³¹ Türkiye’nin ilgili devletlere gönderdiği bu talep, İtalya dışında olumlu karşılanmış ve devletler konuyu görüşmek için 22 Haziran 1936’da İsviçre’nin Montreaux şehrinde bir araya gelmişlerdir.³² İsviçre’de düzenlenen konferansta; Boğazların silahlandırılması, Boğazlar Komisyonu’nun kaldırılması, Boğazlardan ticaret/savaş gemilerinin geçiş şartlarının düzenlenmesi gibi maddeleri içeren Türk tezi³³ Sovyetler Birliği

²⁷ Abdül Samet Çelikçi- Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s. 87.

²⁸ Ian Kershaw, *Hitler Hubris (1889-1936)*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2007, s. 393-435.

²⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1784-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 580-81; Gönlübol- Sar, *age*, s. 121.

³⁰ Armaoğlu, *age*, s. 47-48 ve 195; Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 64; Uçarol, *age*, s. 530 ve 532; Gönlübol-Sar, *age*, s. 120-121.

³¹ *Anadolu*, 12 Nisan 1936; *Akşam*, 21 Temmuz 1936; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936; *Kurun*, 12 Nisan 1936; *Son Posta*, 12 Nisan 1936; *Yeni Asır*, 12 Nisan 1936; *Tan*, 12 Nisan 1936; *Ulus*, 12 Nisan 1936; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye’si*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt1, 2013,52; Gönlübol-Sar, *age*, s. 121-122.

³² *Anadolu*, 23 Haziran 1936; *Akşam*, 23 Haziran 1936; *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1936; *Kurun*, 23 Haziran 1936; *Son Posta*, 23 Haziran 1936; *Ulusal Birlik*, 23 Haziran 1936; *Yeni Asır*, 23 Haziran 1936; *Tan*, 23 Haziran 1936; *Ulus*, 23 Haziran 1936; Gönlübol-Sar, *age*, s.123; Tekeli-İlkin, *age*, s. 52-53; Uçarol, *age*, s. 582; Armaoğlu, *age*, s.262.

³³ *Anadolu*, 26 Haziran 1936; *Akşam*, 26 Haziran 1936; *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1936; *Kurun*, 26 Haziran 1936; *Son Posta*, 26 Haziran 1936; *Yeni Asır*, 26 Haziran 1936; *Ulus*, 26 Haziran 1936.

ve İngiltere'nin desteği ile kabul görmüş³⁴ ve anlaşma 20 Temmuz 1936'da imza edilmiştir.³⁵

Tüm yurttta bayram havası yaratan³⁶ ve Mustafa Kemal'in:

“Milletimin yüksek seviyesine, ordusunun bükülmez bazusuna ve medeni beşeriyetin aldatılmaz bonşansına dayanarak ve güvenerek kullanılan zekâ, liyakat ve enerjinin bütün beşeriyetin muhtaç olduğu sulh ve huzuru bahşeden neticeler doğurabileceğinin bir delili olan Montrö Konferansı eseri, cidden sevinmeye ve sevindirmeye değer tarihi bir hadisedir...”³⁷

olarak nitelediği anlaşma bilhassa Sovyetler Birliği, Romanya, Japonya gibi devletler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.³⁸ 31 Temmuz 1936'da Mecliste onaylanıp³⁹ 5 Ağustos 1936'da Resmî gazete de yayınlanan⁴⁰ Monreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasıyla Boğazlar üzerinde tam egemenlik kurmuş, Boğazların her iki yakasında silah ve asker bulundurmasıyla da Boğazların güvenliğini garantilemiştir.⁴¹ Ayrıca anlaşmayla Boğazlardan ticaret gemilerinin tamamen serbest, savaş gemilerinin ise belirli şartlar dâhilinde geçişi de karara bağlanmıştır.⁴²

II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik konumunu arttıran ve elini güçlendiren bu gelişme ileriki günlerde patlak veren savaşta, savaş ile adeta ablukaya alınan Türkiye için son derece hassas ve kritik bir hal almıştır. Türkiye bu hassas duruma karşı tedbir maksatlı Çakmak ve Çatalca koruganlarını

³⁴ *Akşam*, 15 Temmuz 1936; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1936; *Tan*, 15 Temmuz 1936; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 582; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, 262-263; Gönübol-Sar, *age.*, s. 124-126.

³⁵ *Anadolu*, 21 Temmuz 1936; *Akşam*, 21 Temmuz 1936; *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936; *Son Posta*, 21 Temmuz 1936; *Ulusal Birlik*, 21 Temmuz 1936; *Yeni Asır*, 21 Temmuz 1936; *Tan*, 21 Temmuz 1936; *Ulus*, 21 Temmuz 1936.

³⁶ *Anadolu*, 21 Temmuz 1936; *Akşam*, 21 Temmuz 1936; *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936; *Son Posta*, 21 Temmuz 1936; *Ulusal Birlik*, 21 Temmuz 1936; *Yeni Asır*, 21 Temmuz 1936; *Tan*, 21 Temmuz 1936; *Ulus*, 21 Temmuz 1936.

³⁷ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1936; *Ulusal Birlik*, 21 Temmuz 1936; *Yeni Asır*, 21 Temmuz 1936.

³⁸ *Ulus*, 21 Temmuz 1936.

³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Seksen Birinci Birleşim, Devre V, Cilt 12, İçtima 1, 31.07.1936, s. 329-340.

⁴⁰ *Resmî Gazete*, 5 Ağustos 1936, Sayı 3056, s. 7026-7032.

⁴¹ Ahmet Umut Güner, *Egemenlik, Jeopolitik, Uluslararası Güvenlik Üçgeninde 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarının Statüsü*, Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, İstanbul, 2022, s.185.

⁴² Montrö Sözleşmesi'nin maddeleri için bakınız: *Resmî Gazete*, 5 Ağustos 1936, 7026-7032; Özersay, agm., s. 374-383.

inşa etmiş,⁴³ askere alımları arttırmış, terhisleri durdurmuş, orduyu bilhassa Trakya ve Boğazlar bölgesinde konuşlandırmıştır.⁴⁴ Bu tedbirlere rağmen savaşta bitaraf olmayı ilke edinen Türkiye müttefiklerin dayatmalarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Müttefiklerin bu dayatmaları 9-20 Ekim 1944 tarihleri arasında Churchill ile Stalin arasında gerçekleşen II. Moskova Konferansı'ndan itibaren yerini Sovyetlerin, Montreaux Boğazlar Sözleşmesi üzerinde değişiklik yapılmasını öngören taleplerine bırakmıştır. Sovyetler, bu isteklerini Moskova Konferansı'ndan sonra gerçekleşen Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) da yinelemiştir.⁴⁵ Sovyetlerin bu aykırı talepleri Türkiye'nin, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek⁴⁶ müttefikler grubunun yanında savaşa girmesinden sonra da devam etmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye 19 Mart 1945'te, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan anlaşmayı tekrarlanmayacağını iletmış⁴⁷ ve yeni bir paktın imzalanması için: Boğazlardan Sovyetlere üsler verilmesini, Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılmasını, Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini şart koymuştur.⁴⁸

Stalin, Truman, Churchill arasında gerçekleşen ve savaşın son konferansı olan Potsdam'da (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)⁴⁹ Sovyetlerin, Boğazlar konusundaki taleplerini ve Doğu Anadolu'daki toprak isteklerini bir kez daha yinelemesi savaş sonunda Türkiye için savaş tehlikesinin hâlâ geçmediğini bilakis yeni başladığını göstermiştir.⁵⁰ Sovyetler bu istemiyle, sıcak denizlere Boğazlar vasıtasıyla inmeyi

⁴³ Salim Aydın, "II. Dünya Savaşı'nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 16, Cilt 34, 2020, s. 394-397; Hasan Cenk Çelik, *II. Dünya Savaşı'nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye'nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s. 116; *Vakit*, 10 Mayıs 1941.

⁴⁴ Hasan Cenk Çelik, *agt.*, s. 85-89.

⁴⁵ Erdaş, *agt.*, s. 157-159; Erdal Korkmaz, "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi", *BENGİ*, 2023, Sayı 1, s. 5.

⁴⁶ *Akşam*, 24 Şubat 1945; *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1945; *Son Posta*, 24 Şubat 1945; *Tanin*, 24 Şubat 1945; *Ulus*, 24 Şubat 1945; *Vakit*, 24 Şubat 1945.

⁴⁷ Deringil, *age.*, s.259-260.

⁴⁸ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 293-294; Gönlübol-Sar, *age.*, s. 183-185.

⁴⁹ Potsdam Konferansı için ayrıntılı bakınız: İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 19, 2015, s. 241-276.

⁵⁰ *Son Posta*, 9 Mart 1946; Gönlübol-Sar, *age.*, s. 389; Ömer Osman Umar, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, Sayı 20, 2004, s. 403.

hedefleyen Çarlık Rusya'sının benimsediği temel politikayı sürdürdüğünü göstermiştir. Bu geleneksel politikanın mimarı Rusya'da gerçekleştirdiği reformist hareketlerle büyük bir değişim/dönüşüm hareketi başlatan ve kendisini Bizans'ın varisi olarak gören Çar I. (Büyük) Petro'dur.⁵¹ I. Petro her ne kadar Boğazlar vasıtasıyla Akdeniz'e inme⁵² politikasının temelini atmışsa da bu düşünü hayata geçirememiş; lakin ondan sonra gelen haleflerinin temel siyasasının bu düşün üzerine inşa edilmesini sağlamıştır. Nitekim bu haleflerden olan II. Katerina'nın Osmanlı Devleti'ni yıkarak Balkanları, adaları ve Boğazları içine alan bir devlet kurma tasarısı olan “Grek Projesi”⁵³ I. Petro'nun hayalini gerçekleştirmekten başka bir şey değildir.⁵⁴ Diğer taraftan Çarlık Rusya'nın yıkılmasında görev alıp onun yerine kurulan SSCB'nin de ikinci lideri olan Stalin'in 1944 yılından itibaren Boğazlar üzerindeki talepleri; devletler, sistemler, zamanlar, mekanlar değişse bile ideolojilerinin tamamen ölmediğini; kendisini zamana, mekana ve sistemlere göre yeniden biçimlendirip döngüsel bir tekrara dönüştüğünü kanıtlar mahiyettedir.

Çarlık Rusya'sının geleneksel politikasını sürdüren SSCB, Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirme talebini Moskova Konferansı'nda Churchill'e, Yalta Konferansı'nda Roosevelt'e açıklamış ve her iki liderin de bu hususta desteğini almıştır. İngiltere ve ABD, SSCB'nin Boğazlardan savaş ve ticaret gemilerini her daim geçirebilecek olması şeklindeki değişiklik talebini Potsdam Konferansı'nda prensip olarak kabul etmiş; lakin Sovyetlerin Boğazlar konusunu sadece kendisi ile Türkiye arasında bir sorun olarak görmesini ve Boğazlardan üs edinme isteğini ise benimsememiştir. Roosevelt ve Churchill'in evrensel niteliğe sahip olduğunu belirttiği, Sovyetlerin ise bu teze sıcak bakmayıp taleplerinde ısrar ettiği bu konferansta Boğazlar üzerinde bir uzlaş sağlanamamış ve üç devletin Türkiye'ye ayrı ayrı görüşlerini bildirmelerine karar verilmiştir.⁵⁵ Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki ısrarcı taleplerinden rahatsız olan ve Rusya'nın sadece bu istek ile yetinmeyeceğini düşünen ABD, Türkiye'yi desteklediğini göstermek için Washington'da vefat eden Büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşını Amerikan

⁵¹ Deli Petro için ayrıntılı bakınız: Paul Bushkovitch, *Büyük Petro*, Çev., Berna Akkıyal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

⁵² Kurat, *age.*, s. V.

⁵³ Grek Projesi için ayrıntılı bakınız: Sinan Yüksel, “1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, 2013, s. 99-122.

⁵⁴ Kurat, *age.*, s. 22-32.

⁵⁵ Erkin, *age.*, s. 268; Gönübol-Sar, *age.*, s. 195.

donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri gemisiyle Nisan 1946'da İstanbul'a göndermiştir.⁵⁶

ABD'nin Türkiye'ye verdiği ve kamuoyunda da son derece müsbet karşılanan bu destek sonrasında SSCB, 8 Ağustos 1946'da Türkiye'ye Boğazlar konusundaki ilk notasını göndermiştir.⁵⁷ ABD ve İngiltere'ye de gönderilen bu nota da Sovyetler, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı esnasında Boğazlar üzerindeki yetkilerini suistimal ettiğini Mihver devletlerin savaş gemilerini Boğazlardan geçirdiğini belirtmiş ve yeni Boğazlar rejimi için şu şartları sıralamıştır:

“1.Ticari gemilerin her zaman tam geçiş serbestliğine sahip olması; 2. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin her zaman serbestçe geçebilmesi; 3.Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine barışta ve savaşta geçiş yasağının konması; 4.Yeni Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesi; 5.Boğazların güvenliğinin ve geçiş durumunun Sovyet Rusya ile Türkiye tarafından ortak sağlanması.”⁵⁸

Notanın bilhassa son iki maddesi Sovyetlerin sadece Boğazlarda değil Türkiye üzerinde de egemenlik kurmak istediğine işaret etmekteydi. Bu şartların kabul edilmesi Sovyetlerin Türkiye'ye akabinde Yunanistan'a nüfuz etmesi, nihayetinde ise Akdeniz'de kontrolü ele alması anlamına gelmekteydi. SSCB'nin Avrupa'da, Doğu Almanya'ya kadar komünizmi ihraç edip hegemonyasını tesis ettiği düşünüldüğünde yakın coğrafyasında egemenliğini kabul ettiremediği bu iki devlet üzerinde böylesi bir amaç gütmesi esasında beklenen bir durumdu ve Komünizmin yayılmasından son derece rahatsız olan ABD ile İngiltere'nin de kabul edeceği bir husus değildi. Bu düşünceden hareket eden ABD 19 Ağustos 1946'da İngiltere ise 21 Ağustos 1946'da⁵⁹ notanın son iki maddesini onaylamadıklarını, Boğazların savunmasından yalnızca Türkiye'nin sorumlu olması gerektiğini, Boğazların güvenliğinin tehlikeye girmesi halinde Cemiyet-i Akvam'ın devreye gireceğini belirten cevaplarını Sovyetlere iletmışlerdir.⁶⁰

⁵⁶ *Akşam*, 5-10 Nisan 1946; *Cumhuriyet*, 5-10 Nisan 1946; *Ulus*, 5-10 Nisan 1946; *Son Posta*, 5-10 Nisan 1946; *Tanin*, 5-10 Nisan 1946; *Vakit*, 5-10 Nisan 1946.

⁵⁷ *Türk Dış Politikası*, Cilt 1: 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 504.

⁵⁸ Armaoğlu, *age.*, s. 326; *Türk Dış Politikası...*, s. 505.

⁵⁹ Özersay, *age.*, s.92.

⁶⁰ Armaoğlu, *age.*, s. 92.

ABD ve İngiltere'nin Sovyet notasına verdikleri cevabı 22 Ağustos 1946'da Başbakan Recep Peker'in notası takip etmiştir.⁶¹ Peker, verdiği cevapta Türkiye'nin Boğazları Mihver devletlerin savaş gemilerine açtığı iddialarının asılsız olduğunu belirttikten sonra Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına göre revize edilebileceğini; lakin Boğazların müşterek savunulmasını ve Boğazların geleceğinin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce şekillenmesini içeren hükümlerini benimsemediklerini ifade etmiştir.⁶²

Türkiye'de soğuk düş etkisi yaratan Sovyetlerin ilk notasından sonra Moskova, sadece Ankara'ya 24 Eylül 1946'da ikinci bir nota göndererek taleplerini bir kez daha yinlemiştir.⁶³ ABD ve İngiltere ilk notada olduğu gibi Sovyetlerin ikinci notasına da Türkiye'den önce 9 Ekim 1946'da cevap vermiş ve konunun karşılıklı görüşmeler evresini tamamladığını;⁶⁴ ancak konuyla ilgili uluslararası bir konferansın toplanmasından yana olduklarını belirtmişlerdir.⁶⁵ İki büyük devletin kendisine verdiği dirsek temasından güç bulan Türkiye ise 18 Ekim 1946'da notaya cevap vermiş ve Sovyet taleplerinin Türkiye'nin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığını bir kez daha dile getirmiştir.⁶⁶

Karikatürlerde Notalar Savaşı

Aşağıda yer alan ve *Akbaba* dergisinin Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerine karşı ABD'nin, Türkiye'ye destek verdiğini göstermek amacıyla resmettiği karikatüründe Amerikan bandıralı bir savaş gemisinin limana yaklaştığı göze çarpmaktadır.⁶⁷

⁶¹ Kemal Yakut, "II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu", *Kebikeç*, Sayı 35, 2013, s. 184.

⁶² *Akşam*, 23 Ağustos 1946; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1946; *Ulus*, 23 Ağustos 1946; *Son Posta*, 23 Ağustos 1946; 1946; *Vakit*, 5-10 Nisan 1946; Türkiye'nin Sovyetlere verdiği notanın tam metni için bakınız: *Akşam*, 24 Ağustos 1946; *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1946; *Ulus*, 24 Ağustos 1946; *Vakit*, 24 Ağustos 1946.

⁶³ *Türk Dış Politikası*, s.506.

⁶⁴ Erdaş, *agt.*, s.177.

⁶⁵ Özersay, *age.*, s.94.

⁶⁶ *Akşam*, 19 Ekim 1946; *Ulus*, 19 Ekim 1946; *Vakit*, 19 Ekim 1946.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 4-10 Nisan 1946.

Karikatür 1 - “Hoş Geldin Missouri”, Karagöz, 7 Nisan 1946

Karikatürün görsel göstergeler alanının yan anlamını daha iyi izah edebilmek amacıyla limana yanaşan geminin üstünde bulunan bayraktaki sembollerden hareketle ABD’yi temsil ettiği belirtilmelidir. Karikatür Amerika’da vefat eden Büyük Elçi Münir Ertegün’ün naaşının Missouri gemisiyle (5-9 Nisan 1946 tarihleri arasında) Türkiye’ye getirilmesini konu almıştır. Esasında Türkiye 1944 Kasım’ında vefat eden Ertegün’ün naaşının ülkesine yollanmasını daha önceden talep etmiş, ABD Türkiye’nin bu talebini kabul etmekle birlikte savaş koşullarını öne sürerek uygulamayı ertelemiştir.⁶⁸ Büyükelçinin naaşının Sovyetlerin, Boğazlar üzerindeki istemleri sırasında bir harp gemisi ile Türkiye’ye gönderilmesi tüm yurttan ABD’nin, Sovyetlere karşı Türkiye’ye bir desteği olarak algılanmıştır.

⁶⁸ Cüneyd Akalın, “Missouri’nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 3, 2013, s. 5-6.

Nitekim Missouri gemisiyle ilgili Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 6 Nisan'da basına verdiği demeçte: “*Amerikan Donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunursa, o kadar iyi olur.*”⁶⁹ sözleri Türkiye'nin Boğazlar konusunda bir müttefike ihtiyaç duyduğunu ortaya koyarken; Truman'ın şahsi temsilcisi Mr. Weddell'in İnönü'ye ilettiği Başkan Truman'ın: “*Türk milletinden daha sıkı bir dostluk bekliyor.*”⁷⁰ mesajı bu ittifakın ABD tarafından da karşılık bulduğunu gözler önüne sermiştir. Bu tarihi anekdottan hareket edildiğinde Missouri gemisinin Türkiye ziyaretinin esasını Erteğün'ün naaşını getirmekten ibaret olmadığı, Sovyetler'e bir göz dağı verme amacını, taşıdığı karikatürün de sezinlenen bu durumu çizgilerle ete kemige büründürdüğü ifade edilebilir.

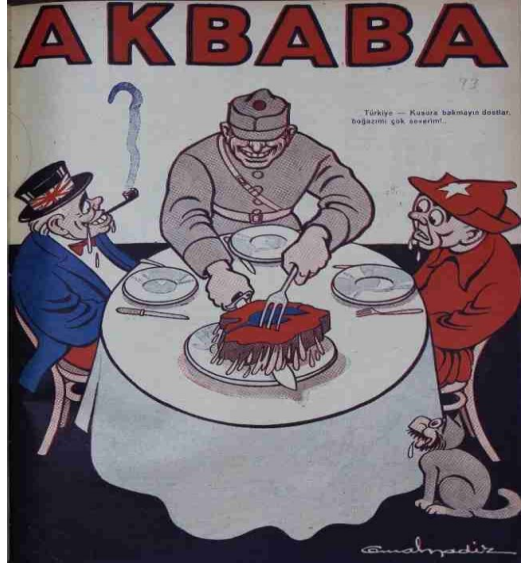
Karikatürün dilsel göstergeler alanının tamamı Missouri gemisinin Türkiye ziyareti üzerine inşa edilmiştir. Karikatür bu kurgu ile ABD ve Türkiye arasında Sovyetlere karşı bir dirsek temasının olduğuna işaret etmek istediği anlaşılmaktadır. Zira “*Hoş geldin büyük misafirimiz, bizim sularımız bizim Boğazlarımız dostlarımıza her zaman açıktır. Bütün dünya bilir ki düşmanca niyeti olanları Boğazımızda lokma lokma edip yutarız.*” söyleminde yer alan ABD, Anadolu kültüründe bereket, uğur getirdiğine inanılan ve Tanrının gönderdiği kutsal bir emanet olarak kabul edilen⁷¹ “*misafir*” olarak karşılanmıştır. Lâkin misafir Amerikan gemisinin son derece coşkuyla karşılanması adına PTT'nin pul bastırması, Tekel'in özel olarak “*Missouri*” isimli sigarayı piyasaya sürmesi, sokakların Amerikalı denizciler için temizlenip boyanması, Kız Kulesi'ne “*Welcome Missouri*” yazılması, eğlence mekanlarının özenle hazırlanması, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün çeşitli spor karşılaşmaları düzenlenmesi⁷² sadece Türk töresiyle açıklanamaz. Nitekim bu karşılamadaki itina ve özenin arkasındaki itekleyici gücün: “*...Bizim sularımız bizim Boğazlarımız dostlarımıza her zaman açıktır. Bütün dünya bilir ki düşmanca niyeti olanları Boğazımızda lokma lokma edip yutarız.*” söylemde yer alan nükteden hareketle Sovyetler'in tehditkâr tutumuyla doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁹ Akalın, agm., s. 6.

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1946.

⁷¹ Abdulhamit Toprak, “Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak/Sofra Çekmek (Samsun Örneği)”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Sayı 7, s. 76-78.

⁷² Melek Tuğba Kocaman, Abdulkadir Gölcü, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Basının Yeri: Missouri Zırhlısı'nın Türkiye Ziyareti”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 35, 2021, s. 202.

Karikatür 2 - “Kusura bakmayın dostlar, boğazımı çok severim.”, *Akbaba*, 16 Ağustos 1945.

Akbaba dergisinin Sovyetlerin, Moskova ve Yalta Konferanslarından sonra Boğazlar üzerindeki taleplerini bir kez daha yinelediği Potsdam Konferansı’nı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)⁷³ konu alan karikatürüne bakıldığında yemek masası etrafında oturan üç kişi dikkat çekmektedir.

Karikatürün örtük anlamını daha doğru yorumlama adına görsel göstergeler alanında bulunan; masanın etrafında oturan şahıslardan sağda olanın “SSCB’yi”, sol tarafta bulunan zatın “İngiltere’yi”, ortada yer alan kişinin “Türkiye’yi”, yemek masasının “Potsdam Konferansı’nı”, yemeğin ise “Boğazları” kastettiği söylenmelidir. Bu denklik ilişkisinden hareket edildiğinde karikatürün, Potsdam Konferansı’nda İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin Boğazlar konusunu masa başına yatırıp paylaşmak istedikleri-her iki şahsın yemeğe ağızlarının suyunu akıtarak bakmalarıyla- ifade edilebilir. Diğer taraftan SSCB ile İngiltere’nin büyük bir iştahla beklediği bu yemeği ani bir hareketle tabağına alarak şaşkınlık yaratan Türkiye’nin, bu tavrıyla Boğazlar konusunda ödün vermediğinin/vermeyeceğinin anlatılmak istendiği ileri sürülebilir. Sovyetlerin yanında kedi olarak betimlenen ve akla “*kedinin ciğere bakması*” deyimini getiren bu tasvirin sahibi peyk devletlerden olan Bulgaristan’dır. Tasarlanan bu kurgusal dizayn ile yemek olarak resmedilen Boğazlara Bulgaristan’ın da son derece iştahlı bakması onun da Boğazlardan pay istediği ve yahut sahibi olarak çizilen SSCB ile bu konuda aynı fikirde olduğu anlaşılmaktadır.

⁷³ Gönübol-Sar, *age.*, s.389.

Karikatürün dilsel göstergeler alanında Türkiye'nin ifade ettiği: “*Kusura bakmayın dostlar, boğazımı çok severim.*” tümcesi yer almaktadır. “Boğazımı çok severim” nüktesinde yer alan Boğaz kelimesinin mecazi anlamı olan “*yeme içme*” manasında kullanılmadığı, coğrafi olarak Boğazlara işaret ettiği açıktır. Bu açıklamadan ve cümlelin girizgâhında bulunan “hoş görmek” anlamına gelen “*kusura bakmamak*”⁷⁴ deyiminden hareket edildiğinde Türkiye'nin Boğazlar konusunda taviz vermeyeceğinin kelimeler yoluyla bir kez daha vurgulandığı söylenebilir. Bununla birlikte karikatürün dilsel göstergeler alanındaki tümcenin “*ünlem(!)*” ve “*üç nokta(...)*” gibi noktalama işaretleriyle bitmesinin, çok anlamlı gösterenlerin kullanımına bir emsal olduğu da belirtilmelidir. Bu işaretlerinden olan “*ünlem(!)*” anlatılan durumla ilgili bir ikazı⁷⁵ hatırlatmak için; “*üç nokta(...)*” ise tümcenin eksik bırakılarak okuyucunun hayal gücüyle tamamlanmasını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır.⁷⁶ Bu görsel göstergelerin dilbilgisi kurallarındaki anlam karşılığından hareket edildiğinde karikatüristin, söz konusu görsel imgeler ile Türkiye'nin Boğazlar konusunda; İngiltere, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan'a bir ihtarda bulunduğu ve aksi bir durum karşısında ise yaşanacakları karşı tarafın hayal dünyasına bıraktığı ifade edilebilir.

Karikatür 3 - “Asmalarda Üzüm, Boğazlarda Gözüm...”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1946.

⁷⁴ Kusura bakmamak, TDK Güncel Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 7 Şubat 2024.

⁷⁵ <https://tdk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12 Nisan 2024.

⁷⁶ <https://tdk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12 Nisan 2024.

Cumhuriyet gazetesinin SSCB'nin, Türkiye Cumhuriyeti'ne verdiği 8 Ağustos 1946 tarihli ilk notasından sonra tuvale yansıttığı karikatüründe enstrüman eşliğinde şarkı söyleyen bir şahsa kızan iki nöbetçi asker görülmektedir.

Karikatürün yan anlamına geçmeden önce görsel göstergeler alanında; başında yıldızlı şapkası, elinde çalgısıyla şarkı söyleyen şahsın “SSCB’yi”, miğferindeki ay yıldızdan hareketle Boğazda nöbet tutan askerlerin “Türkiye Cumhuriyeti’nin” ve yahut “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin” simgelediği dillendirilmelidir. Bu bağlamda karikatürün, SSCB’ye kızgın bakan askerler kurgusuyla Moskova’nın Boğazlar üzerindeki taleplerinden Türk Devleti’nin/Türk ordusunun hoşnut olmadığı ya da bu istemlerin Türk tarafınca tehditkâr bir hamle olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Karikatürün üst kısmında yer alan dilsel göstergeler alanında SSCB’nin söylediği: “*Asmalarda üzüm Boğazlarda gözüm...*” türküsünün nakaratı yer almaktadır. Karikatürde SSCB’nin seslendirdiği ve bir kesiti verilen türkünün orijinal ismi “*Asmalarda üzüm yosmalarda gözüm’dür.*” Söylemde verilen ve daha çok geçici hevesler peşinde koşan çapkın kişileri akla getiren türküyü Sovyetler Birliği’nin Boğazlar üzerindeki talepleri arasında özdeşlik sağlanmıştır. Karikatür, türkünün nakaratı ile Moskova’nın istekleri arasında tesis ettiği bu bağla SSCB’nin tehditkâr taleplerinin hovarda arzulardan başka bir şey olmadığını kinayeli bir şekilde gözler önüne sermiştir. Karikatürün alt kısmında erlerden birinin söylediği: “*Çok dokunaklı hava değil mi?..*” cümlesinde bulunan “*dokunaklı hava*” tamlamasının tamamen ima amaçlı kullanıldığı alenidir. Zira bir oyun havası olan türkünün “insanın içine tesir eden” bir melodi olarak algılanması Rus taleplerine karşı duyulan duygusal tezatlığı ve tepkiyi anlatmaya yöneliktir. Zira bu suale diğer erin cevabı olan: “*Evet, toplarımın patlayası geliyor!..*” tümcesinin savaş bağlamında kullanıldığı ve diğer erin tepkisini onaylayıp tamamladığı da ortadadır. Ayrıca karikatürist, dilsel göstergeler alanında enstrüman çalan kişiye ait olan tümcenin sonuna koyduğu “*üç nokta(...)*” görsel göstergesi ile bir kısmını verdiği şarkının geri kalanını okuyucunun kendi cümleleriyle tamamlamasını istemiştir. Bununla birlikte karikatürün alt kısmında dilsel gösterge alanındaki iki askere ait olan ilk tümcenin “*soru işareti(?)*”; ikinci cümlelerin ise “*üç nokta(...)*” gibi görsel göstergeler ile bittiği görülmektedir. Karikatüristin, bu göstergelerden olan “*soru işareti*” görselini soru sormaktan ziyade Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Boğazlar konusunda ödün vermez tavrını ortaya koyma amacıyla; “*üç nokta*” görselini ise Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu konudaki net tutumunu bir kez daha yineleyip pekiştirmek gayesiyle kullandığı ifade edilebilir.

Karikatür 4 - “Karadeniz kıyısında Boğazların teması”, *Mizah*, 23 Ağustos 1946.

Mizah dergisinin ABD, İngiltere ve Türkiye’nin ilk Sovyet notasına verdiği cevapların akabinde resmettiği karikatüründe tokalaşan iki kişiye doğru yol alan bir ayı gözükmemektedir. Karikatürün görsel göstergeler alanında tokalaşan kişilerin kollarında yer alan bayrak simgelerinden hareketle bu şahısların ABD’yi ve Türkiye’yi; ayının şapkasında bulunan bayrak simgesinden hareketle de SSCB’yi temsil ettiği söylenmelidir. Türkiye’nin, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada, Batı Bloğunun öncüsü olan ABD ile tokalaşması bir uzlaşısı içinde olduğu mesajını içermektedir. Nitekim bu ittifakın oluşmasında Türkiye’nin Boğazlar konusunda bir destek arayışı içinde olmasının, ABD’nin ise SSCB’ye bir uydu devlet daha kazandırmak istememesinin belirleyici olduğu söylenmelidir. Ayrıca karikatürde iki devletin tokalaşan ve insan şeklinde çizilmesine karşın; SSCB’nin bir hayvan olan “ayı” olarak tasvir edildiği de gözden kaçmamaktadır. “Tokalaşma” figürü; uzlaşmayı, görgüyü, terbiyeyi, saygıyı ve centilmenliği çağrıştırırken; “ayı” metaforu ise nezaketsizliği, görgüsüzlüğü, hoyratlığı, cahilliği ve kabalığı simgelemektedir. Bu temsil özdeşliğinden hareket edildiğinde karikatürün ABD’nin ve Türkiye’nin kibar, anlaşmadan ve barıştan yana tutumuna karşın; SSCB’nin uzlaşıdan uzak, kaba ve saldırgan tavrına bir gönderme yaptığı yorumunda bulunulabilir.

Karikatürün üst kısmında bulunan dilsel göstergeler kümesinde SSCB'ye ait olduğu belirtilen: “*Karadeniz kıyılarından Boğazların teması:*” cümlesinde yer alan ve “*seyretmek, bakmak*” manasına gelen “*temaşa*”⁷⁷ kelimesiyle Sovyetlerin, Boğazlar konusunda ABD ve Türkiye'nin yaptığı görüşmeleri-sergiledikleri ortak tavrı-yakın takibe aldığı vurgulanmıştır. Karikatürün alt kısmında yer alan ve ayının dillendirdiği: “*Geçecek delik bırakmadılar!*” tümcesiyle ise ABD ve Türkiye'nin, SSCB'ye karşı oluşturduğu dirsek temasının Moskova'yı köşeye sıkıştırıp hareketsiz bıraktığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte karikatüristin, dilsel göstergeler alanındaki tümcenin sonunda kullandığı “*ünlem(!)*” görseliyle ABD ile Türkiye'nin Boğazlar konusunda, Sovyet Rusya'ya ortak bir ikazda bulunduğu da söylenebilir.

Karikatür 5 - “Türk Notası”, Karagöz, 29 Ağustos 1946.

⁷⁷ Temaşa etmek, TDK *Güncel Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 7 Şubat 2024.

Karagöz dergisinin Türkiye'nin, Sovyet notasına verdiği cevabı konu edinen karikatüründe Karagöz'ün, rulo şeklindeki bir kâğıdı ikaz ederek bir şahsa vermeye çalıştığı görülmektedir.

Karikatürün örtük anlamına geçmeden önce görsel göstergeler alanında Karagöz'ün büzüştürerek tuttuğu kâğıdın SSCB'ye 22 Ağustos'ta verilen "*Türk notası*"; notanın verildiği kişinin şapkasındaki yıldızdan hareketle "*Sovyetler Birliği*"ni işaret ettiği belirtilmelidir. SSCB'yi sembolize eden zatın iri-yarı, kaba-saba ve kırmızı kisveler içinde resmedilmesi fiziki yapıyla ve renklerin diliyle ilintilidir. Zira bir şahsın iri-yarı, kaba-saba çizilmesi görgüsüz, düşüncesiz, pervasız, patavatsız bir halin emareleri iken; allar içinde betimlenmesi ise tehdit, tehlike, ikaz, uyarı, çatışma durumunun ipuçlarına delalettir.⁷⁸ Nitekim İsa'nın kanını temsil eden kırmızının kutsallığı; şehitleri simgeleyen Türk bayrağındaki kırmızının fedakarlığı, Nazileri sembolize eden gamalı haçtaki kırmızının savaş ve hırs gibi duygulara hükmettiği bilinmektedir. Bu bağlamda karikatürdeki kırmızının aşk, sevgi, hayat gibi olumlu anlamlarından ziyade kin, şehvet, tehlike, cenk gibi tezat/olumsuz hisler manasında kullanıldığı⁷⁹ ve bu kullanım ile de Moskova'nın Boğazlar üzerindeki taleplerinin rahatsız edici, tehlikeli, haddi aşan istekler olarak algılandığı söylenebilir. Bununla birlikte Karagöz'ün karşısındaki şahsa işaret parmağını uzatarak bir şeyler anlatmaya çalışması ise Boğazlar konusundaki istemlerinden dolayı SSCB'ye uyarı nişaneleridir.

Karikatürün dilsel göstergeler alanında yer alan: "*Rus notasına cevap verdik.*" tümcesi konuyu çizginin dilini kelimelerle somutlaştırıp pekiştirmeye yöneliktir. Karagöz'ün Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki isteklerine dair verdiği cevabına: "*Rus komşum senin verdiğin nota alafranga idi. Bu bizim sazlara uymaz. Al sana bir alaturka nota vereyim de bunu öğrenmeye çalış. Biz başkasından anlamıyoruz.*" bakıldığında dilsel gösterge alanının "*saç*", "*alaturka*" ve "*alafranga*" kelimeleri üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Daha çok müzik dünyasına ait olan bu kelimelerden: Çalgı anlamına gelen "*saç*"; Avrupa kültürüne özgü manasında kullanılan "*Alafranga*" ve Türk gelenek, göreneklerine ait durumları anlatan "*Alaturka*" sözcükleri ile Avrupa medeniyetine has niteliklere sahip SSCB notasının Türk töresiyle bağdaşmadığı, karşılık bulmadığı ve yahut kabul görmediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

⁷⁸ Zehra Seda Boztunalı, "Resim Sanatında Kırmızı Rengin Serüveni", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı 6, Cilt 1, 2016, s. 94.

⁷⁹ Boztunalı, agm., s. 94-96.

Karikatür 6 - “Kedi ciğere bakıyor...”, *Mizah*, 30 Ağustos 1946.

Mizah dergisinin 8 Ağustos’ta gelen Sovyet notasına Türkiye’nin 22 Ağustos 1946’da verdiği cevabı konu edinen karikatüründe daldaki armuda iştahla bakan bir şahsa ve ağacı korumak için nöbet tutan bir askere rastlanılmaktadır.

Karikatürün yan anlamını yorumlama adına görsel göstergeler alanında yer alan armuda iştahla bakan kişinin başlığındaki yıldız simgesinden hareketle “Sovyetler Birliği”, askerin “Türkiye Cumhuriyeti” veya “Türk ordusu”, ağaçtaki armudun ise “Boğazlar” ile özdeşleştirildiği ifade edilmelidir. Karikatürün bu özdeşlik bağlantısı ve armuda bakan iştahlı kişi metaforuyla Sovyetlerin, Boğazlar üzerindeki tehditkâr istemlerine dikkate çekmeye çalıştığı söylenebilir. Öte yandan nöbetçi askerin kendinden son derece emin, silah ve ekipmanıyla teyakkuz halinde betimlenmesi ise Türkiye Cumhuriyeti’nin bu istemleri kabul etmeyeceğini gerekirse savaşı dahi göze alacağını hissettirmektedir.

Karikatürün üstünde yer alan dilsel göstergeler alanında “*kedi ciğere bakıyor*” deyiminde kedi olarak işaret edilenin “Sovyetler”, ciğer olarak nitelenenin ise “Boğazlar” olduğu alenidir. Karikatürün, dilsel göstergeler alanında verilen bu denklik ilintisi ve imrenerek bakmak anlamına gelen “*kedinin ciğere bakması*” deyimini

ile⁸⁰ Sovyetlerin Boğazları ele geçirme arzusuna bir gönderme yaptığı ifade edilebilir. Karikatürün alt kısmında yer alan ve Türkiye'nin seslendirdiği belirtilen “*Dayı, nafile yutkunma (ayıboğan)’dır.*” tümcesinde iri yarı kaba anlamında kullanılan halk dilinde ise “*yenmesi zor, boğazı tıkayan bir armut çeşidi*”⁸¹ olarak bilinen “*ayıboğan*” kelimesi göze çarpmaktadır. Ayıboğan kelimesindeki kinayeden hareket eden dilsel söylemin “*Dayı*” olarak hitap ettiği Sovyetleri Boğazlar konusunda ihtar ettiği ve yahut Sovyetlere bu arzusunun ölümcül bir son ile biteceğine dair bir gözdağı vermek istediği söylenebilir. Ayrıca karikatüristin, karikatürün üst kısmında dilsel göstergeler alanındaki tümcenin sonunda kullandığı “*üç nokta(...)*” görseliyle küçümseme, alay ve kinaye amaçlı kaleme aldığı deyimini tamamlanmasını okuyucunun hayal dünyasına bıraktığı da söylenebilir. Bunun yanı sıra karikatüristin, karikatürün alt kısmında dilsel göstergeler alanında kullandığı “*ünlem (!)*” görseliyle Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği’ne yapılan ikaza bir kez daha dikkat çekmeye çalıştığı da ifade edilebilir.

Karikatür 7 - “Rus Siyaseti Tarihî Tablolarını Diriltiyor...”, *Mizah*, 4 Eylül 1946.

⁸⁰ Kedi, ciğere bakar gibi bakmak, TDK Güncel Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 7 Şubat 2024.

⁸¹ Aigül Tunkpenova, *Tarihî Türk Lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'ndeki Bitki Adları*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021, s.44.

Mizah dergisinin SSCB'nin 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye gönderdiği ikinci notasından sonra resmettiği karikatüründe tokalaşan iki kişiye rastlanmaktadır.

Karikatürün görsel göstergeler alanında özenle dizayn edilmiş kıyafetler içinde kafasında tacı ile resmedilmiş tablodaki şahsın Rus tarihinin önemli simalarından biri olan “Çar I. Petro’ya”; şapkasındaki yıldız, üzerindeki üniformalar içinde gür bıyıklı olarak ve Çar Petro’ya göre daha minimalist tasvir edilmiş olan kişinin ise Sovyet lider “Stalin’e” denk geldiği ifade edilmelidir. Çar Petro, son üç asrında Osmanlı Devleti ile savaşan Rusya’nın geleneksel politikası olan Boğazlar vasıtasıyla sıcak denizlere inme siyasasının fikir babasıdır. Bu düşüncenin tohumlarını atan Çar Petro her ne kadar bu hayalini gerçekleştirememişse de kendisinden sonra gelen Çarların/Çarîçelerin bu gayeyi devlet politikasına dönüştürmesini başarmıştır. Bu nedenle Boğazlar vasıtasıyla Akdeniz’e inme emeli Rusya için her daim tazeliğini koruyan süreklilik arz eden temel bir ülkü halini almıştır. Öyle ki SSCB’nin 1924’ten sonra liderliğini yapan Stalin’in II. Dünya Savaşı’nın sonlarından itibaren böylesi bir talepte bulunması bu ülkünün farklı sistemlere, farklı zamanlara göre yeniden biçimlenip yeni aktörlerle yol aldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda geçmiş, günüyle birleştiren karikatürde Çar Petro ile Stalin’in tokalaşması bir konuda uzlaşa içinde olduklarını ve bu konunun da Boğazlar olduğu açıktır.

Karikatürün dilsel göstergeler alanında yer alan: “*Rus siyaseti tarihin tablolarını diriltiyor...Teşekkür ederim ben yaşamıyorum amma sayenizde siyasetim yaşıyor...!*” cümlesinde teşekkür eden kişinin “Çar Petro”, teşekkür edilen şahsın ise “Stalin” olduğu anlaşılmaktadır. Çar’ın “*Ben yaşamıyorum amma sayenizde siyasetim yaşıyor...*” tümcesindeki dilsel gösterge girizgahında bulunan “*Rus siyaseti tarihin tablolarını diriltiyor.*” özdeyişini tamamlayarak Çar Petro’nun şekillendirdiği geleneksel Boğazlar politikasını SSCB’nin de gaye edindiğini ve bu konuda uğraş verdiğini anlatmaya yöneliktir. Bununla birlikte karikatüristin, karikatürün dilsel göstergeler alanının girizgahında kullandığı “*üç nokta (...)*” görsel göstergesini, bir kısmını verdiği Rus geleneksel politikasının diğer parçalarını okuyucunun hafızasını zorlayarak tamamlamasını sağlamak amacıyla; ikinci tümcenin sonuna koyduğu “*ünlem(!)*” görselini ise Sovyetler Birliği’nin Boğazlar üzerindeki emellerini ima yoluyla yemek maksadıyla kullandığı söylenebilir.

Karikatür 8 - “Boğazlar Meselesi”, *Akbaba*, 10 Ekim 1946.

Akbaba dergisinin Sovyet notalarına verilen cevapları içeren karikatüründe yemek masası etrafında bir komutanın bir kızla konuştuğu görülmektedir.

Karikatürün yan anlamı için görsel göstergeler alanında askerî üniforma içinde resmedilen komutanın “*Türkiye Cumhuriyeti’ni*”, şapkasındaki yıldızdan hareketle kızın “SSCB’yi”, yemeğin ise “Boğazları” simgelediği dillendirilmelidir. Masadaki yemeğin “Boğazlar” olarak tasvir edilmesi Boğazlar konusunun masa başına yatırılıp görüşüleceğinin emareleridir. Karikatürde tasvir edilen Türkiye ve SSCB’nin vücut dili hareketlerine bakıldığında SSCB’nin, Türkiye’yi masaya oturtmaya çalıştığı; lakin ayakta duran ve el işaretinden hayır dediği anlaşılan Türkiye’nin ise masaya tek başına oturmak istemediği anlaşılmaktadır. Karikatür inşa ettiği bu kurgu ile Türkiye’nin, Boğazlar konusunu ABD ve İngiltere olmadan masaya yatırıp görüşmek istemediğini vurgulamaya çalışmıştır. Zira Türkiye’nin, Moskova’nın Boğazlar üzerindeki taleplerini içeren notalarını ABD ve İngiltere’nin cevaplarından sonra yanıtladığı düşünüldüğünde karikatürün bu tarihi bilgiyi görsel bir şölen olarak ortaya koymaya çalıştığı da ifade edilebilir.

Karikatürün dilsel gösterge alanında bulunan ve Rusya’nın, Türkiye’ye hitaben söylediği: “Buyursanıza...” sözcüğü Moskova’nın Boğazlar meselesini yalnızca Ankara ile mütalaa etmek istediğine işaretir. Türkiye’nin, bu davete: “Yok dostum, Amerika ile müttefikim İngiltere boğazımdan geçmez.” cevabı ise Boğazlar konusunda ABD ve İngiltere ile ortak tavır takındığını/takinacağını vurgulamaya yöneliktir.

Ayrıca karikatüristin, dilsel göstergeler alanındaki ilk tümcede hitabet nüktelerinden sonra kullandığı “üç nokta(...)” görseliyle hitabeti yineleyerek anlatıyı kuvvetlendirmeyi hedeflediği; ikinci tümcenin sonunda kullandığı “ünlem(!)” görseliyle de ABD olmadan Boğazlar konusunun masa başına yatırılmayacağı noktasında Sovyetler Birliği’ni uyarmaya çalıştığı da söylenebilir.

Sonuç

Farklılıklardan ilham alarak bir nesneyi düşsel sahada gerçek görüntüsünden çıkarıp komik, alımlı, cazip, abartılı bir hale dönüştüren karikatür, anlatmak istediğini sözcüklerin esaretinden çıkarıp göze, gönüle, beyne kısa ve öz bir şekilde iletir. İnsanoğlu sayısız lisan ile derdini anlatamazken, karikatür tek bir çizgi ile meramını tüm dünya lisanslarına anlatan uluslararası ve insanoğlunun kullandığı en eski iletişim aracıdır. İnsanoğlunun meramını anlatmak için kullandığı en eski iletişim aracı olan çizgi ve onun canlı, renkli, esprili, kinayeli, komik, abartılı yanı olan karikatür, anlatımı görsellikle pekiştirip kolaylaştırmaya hizmet ettiğinden her daim kelimelerden ziyade daha fazla dikkat çekmiş ve ilgi görmüştür. Karikatürün bu vasfı tarihi olaylarda ve olgularda bir propaganda aracı olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Çizginin farklılıklardan beslenen bu aykırı ve propagandist hali, SSCB’nin II. Dünya Savaşı sonlarından itibaren Boğazlara yönelik başlattığı ve karşılıklı notalarla bir üst evreye taşınan isteklerinde de kendisini göstermiştir. II. Dünya Savaşı’nda Boğazlara hâkim olmanın verdiği jeostratejik avantajı iyi kullanarak savaş dışı kalmayı başaran Türkiye’nin, takip ettiği bu istikrarlı tutumu savaşın sonlarından itibaren Sovyet taleplerini içeren notalarla adeta bir cezaya dönüşmüştür. Türkiye’nin toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını zedeleyen bu notalara çizgi dünyası da tuvale yansıttığı karikatürler ile tepki göstermiştir. Karikatürler sergilediği bu tepki ile Sovyet tehlikesine karşı halkı bilinçlendirmenin yanı sıra Türk halkında moral ve motivasyon kaynağı da olmuşlardır.

Türkiye ile SSCB arasında vuku bulan; lakin günün konjektürel kimyası nedeniyle ABD ve İngiltere’nin de müdahil olduğu bu notalar savaşında halka manevi destek olan karikatürlerin, Türkiye Cumhuriyeti’ni genellikle askeri üniformalar içinde bir erkek olarak resmettiği ve bu tasvir ile de güçlü, uyanık, dinamik, tedbirli, her şeye her daim hazır bir devlet mesajı vermeyi amaçladıkları ileri sürülebilir. Öte yandan vatan, özgürlük, millet gibi kazanımların şekillendirdiği karikatürlerde SSCB’nin; kaba, görgüsüz, cahil ve bir hayvan -ayı- olarak betimlendiği ve bu betimlemeler ile de Sovyetlere karşı Türk halkında oluşan reaksiyonun anlatılmak istediği söylenebilir. Ayrıca dilsel ve görsel göstergeler yoluyla Türk halkının maneviyatını güçlü tutmayı ilke edilen karikatürlerin Türkiye’yi, ABD ve İngiltere ile ittifak halinde tasvir ederek Sovyetlere bir gözdağı vermeyi hedefledikleri de ifade edilebilir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara
30.10.0.0, 83.550.10 (30.3.1930).

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

(1936) 3056 Sayılı 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan’da imza edilen “Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreaux’de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenamenin tasdikine dair kanun”, 5 Ağustos, Sayı 3374, s 7026-7032.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC) (1936), Devre V, Cilt 12, İçtima 1, Seksen Birinci Birleşim, Temmuz 31.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- (1997) *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (2009) *Türk Dış Politikası*, Cilt 1: 1919-1980, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKALIN Cüneyd (2013) Missouri’nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 3, s.1-13.
- AKTULUM Kubilay (2004) Göstergebilim, *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7, s. 1-12.
- AND Metin (1985), *Geleneksel Türk Tiyatrosu, Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- ARMAOĞLU Fahir (2018) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (1914-1995), Kronik Yayınları, İstanbul.
- ATATÜRK Kemal (2000) *Nutuk* (1919-1927), Haz. Zeynep KORKMAZ, ATAM Yayınları, Ankara.
- AYDIN Salim (2020) II. Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları, *Güvenlik Strateji Dergisi*, Sayı 16, Cilt 34, s. 383-451.
- BALCIOĞLU Semih (2001), *Önce Çizdim Sonra Yazdım*, Yapı Kredi Yayınları, 3 Baskı, İstanbul.
- BARTHESES Roland (1979) *Göstergebilim İlkeleri*, Çev. Berke VARDAR-Mehmet RİFAT, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYUR Yusuf Hikmet (1973) *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- BİLSEL Cemil (1948) *Türk Boğazları*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- BUSHKOVITCH Paul (2012) *Büyük Petro*, Çeviren: Berna AKKIYAL, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BOZTUNALI Zehra Seda (2016) Resim Sanatında Kırmızı Rengin Serüveni, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı 6, Cilt 1, s. 90-114.
- CANTEK Levent (2011) *Şehre Göçen Eşek*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- ÇAKMAK Fevzi (2014) Aydede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Uşak 2012*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, Cilt: 2, s.1114-1115.
- ÇİÇEK Mehmet (2014) Dilbilimsel İlkeler Görsel Göstergelere Uygulanabilir Mi?, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 38-51.
- ÇELİK Hasan Cenk (2020) *II. Dünya Savaşı'nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye'nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÇELİK Halil-EKŞİ Halil (2013) Söylem Analizi, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 27, s. 99-117.
- ÇELİKÇİ Abdül Samet - KAKIŞIM Can (2013) İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s.83-99.
- ÇEVİKER Turgut (1991), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, Cilt 3, Adam Yayınları, İstanbul.
- DERİNGİL Selim (2014) *Denge Oyunu (II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ERDAŞ Sadık (2000) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- ERKİN Feridun Cemal (1968) *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara.
- ERKMAN Fatma (1987) *Gösterge Bilimine Giriş*, Alan Yayınları, İstanbul.
- GUİRAUD Pierre (1975) *Anlambilim*, Çev. Berke VARDAR, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY V. Doğan (2004) *Dil ve İletişim*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- GÜNER Ahmet Umut (2022) *Egemenlik, Jeopolitik, Uluslararası Güvenlik Üçgeninde 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarının Statüsü*, Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, İstanbul.

- GÜRÜN Kamuran (1991) *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖNLÜBOL Mehmet- SAR Cem (1987) *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt I ve II., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- FETTAHOĞLU Yeşim (2019) Rakib Kelimesinin Semantik Analizi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 34, s. 212-221.
- KARAL Enver Ziya (1980) *Atatürk ve Devrim (Konferans ve Makaleler)*, Ziraat Bankası Kültür Yayınları,1. Ankara.
- KAPICI Özhan (2022) İkinci Osmanlı-Rus Yakınlaşması ve Boğazlar 'da Rus Nüfuzunun Oluşumu Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1841), *Çarlık Rusya ve Boğazlar, Harp Tarihi Çalıştay Bildirileri*, 12 Haziran 2019, Ed. Gültekin YILDIZ-Coşkun ÜNSAL, Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 65-88.
- KAYIŞ Yasin (2010) Muhalefet Saflarından İktidar Saflarına Ramiz Gökçe'nin Mizah Dergisi, *Gülmenin Arkeolojisi ve Medyada Mizah Olgusu Bildiriler Kitabı, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Ulusal İletişim Kongresi*, s.561-573.
- KERSHAW Ian (2007) *Hitler Hubris (1889-1936)*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- KILIÇER Gözde Sevil (2005), *Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.
- KOCAMAN Melek Tuğba - GÖLCÜ Abdulkadir (2021) Türkiye-ABD İlişkilerinde Basının Yeri: Missouri Zırhlısı'nın Türkiye Ziyareti, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 35, s. 196-216.
- KOLOĞLU Orhan (1994) *Karagöz, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul.
- KORKMAZ Erdal (2023) Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi, *Bengi*, Sayı 1, s. 1-34.
- KÖSE İsmail (2015) Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 19, s. 241-276.
- MİRLİVA Sedat (2007) *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*. Yay. Haz. Mehmet KÖÇER, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- KÖSE Osman (2006) *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KURAT Akdes Nimet (1990) *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- ORTAÇ Yusuf Ziya (2020) *Bizim Yokuş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ÖZERSAY Kudret (1999) *Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2006) Montreaux Boğazlar Sözleşmesi, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, Cilt I, İstanbul.
- ÖZTAHTALI İbrahim İmran (2018), Karagöz Gazetesi ve Karagöz'ün Kabri, *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi (İjbar)*, Ek 1, s. 43-48.
- ÜYEPAZARCI Erol (2001) Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey, *Müteferrika Dergisi*, s. 19-33.
- RİFAT Mehmet (2009) *Göstergebilimin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- PATTON Michael Quinn (2002) *Qualitative Research & Evaluation Methods*, Sage Publications, India.
- PEKŞEN DİNVAR Gülseren (2023) 2000 Öncesi Türk Sinemasının Kültürel Dışavurumu: Kimliksizlik, Basmakalıplaşma ve Zihniyet Sorunu, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, s. 371-399.
- SARAL Emre (2022) Avusturya ve Macaristan Mizah Dergilerinde Çanakkale Cephesi Konulu Karikatürler, *Çelik Kale Çanakkale*, Ed. Şaduman HALICI - Barış BORLAT, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, s. 908- 929.
- SAUSSURE Ferdinand (2001) *Genel Dilbilim Dersleri*, Çeviren Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.
- TEKELİ İlhan - İLKİN Selim (2013) *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul.
- TRABANT Jürgen (1996) *Elemente der Semiotik*, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel.
- TOPRAK Abdulhamit (2019) Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak/Sofra Çekmek (Samsun Örneği), *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, s. 74-81.
- TUKİN Cemal (1999) *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- TURIKPENOV Aigul (2021) *Tarihî Türk Lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'ndeki Bitki Adları*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- UÇAROL Rifat (1995) *Siyasi Tarih (1784-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- UMAR Ömer Osman (2004) II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 20, s. 369-412.

- UZUN Hakan (2017) Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 61, s. 393-435.
- VARDAR Berke (2002) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- YAKUT Kemal (2013) II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu, *Kebikeç*, Sayı 35, s. 169-186.
- YILDIZ Gültekin (2022) Boğazların Ruslara Karşı Savunması: Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti'nin Askerî İstihbarat Faaliyetleri ve Harekât Planları (1815-1914), *Çarlık Rusya ve Boğazlar, Harp Tarihi Çalıştay Bildirileri-12* Haziran 2019, Ed. Gültekin YILDIZ - Coşkun ÜNSAL, Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.35-64.
- YÜKSEL Sinan (2013) 1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 23, s. 99-122.

Sürelî Yayınlar

Dergiler

Akbaba

Karagöz

Mizah

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Kurun

Son Posta

Tan

Tanin

Ulus

Ulusal Birlik

Vakit

Yeni Asır

İnternet Kaynakları

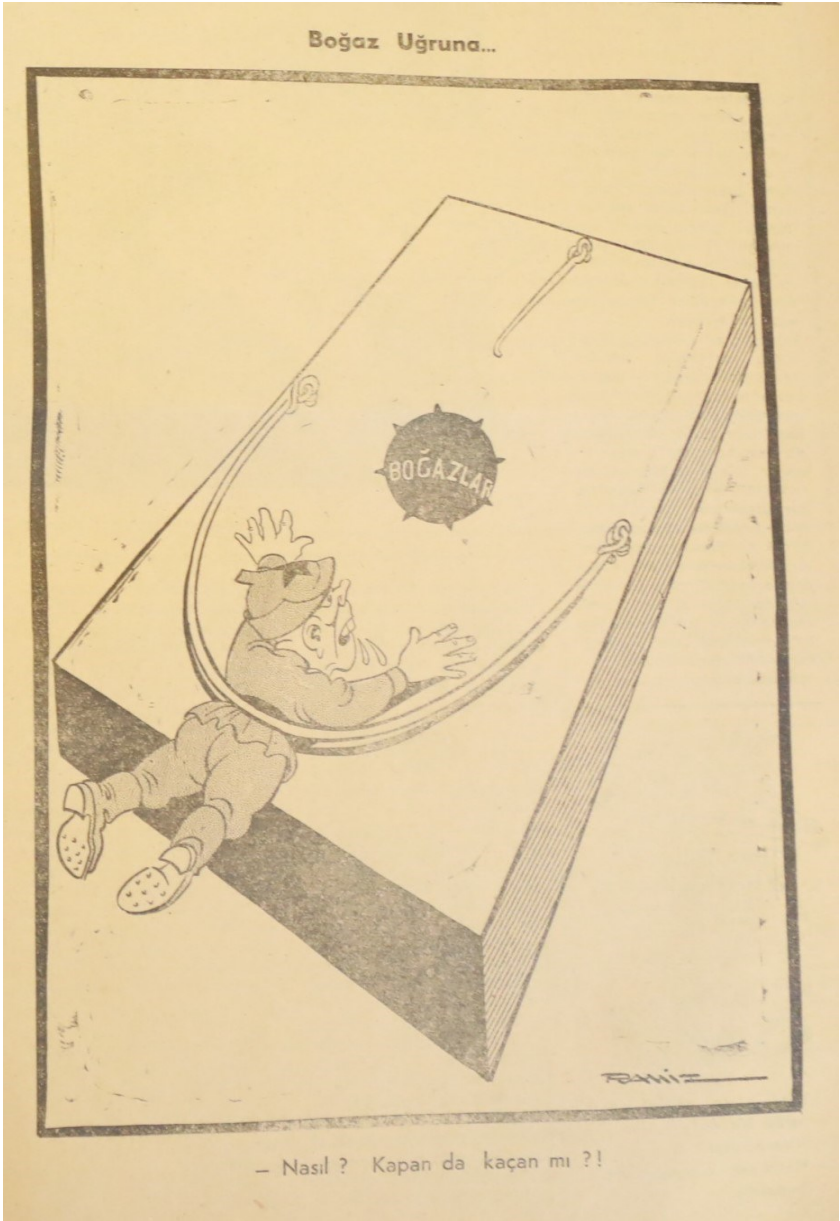
TDK *Güncel Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 7 Şubat 2024.

Ekler

(Kategorize Edilmemiş Karikatürler)

Ek 1 - Karagöz, 22 Ağustos 1946.

Ek 2 - Mizah, 13 Eylöl 1946.

Ek 3 - Mizah, 4 Ekim 1946.

Ek-4: Karagöz, 10 Ekim 1946.